

УДК 331.556.4

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2023.2.4>

І. М. Дорош

доктор філософії, доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту
Національного університету «Львівська політехніка»

О. І. Познякова

кандидат економічних наук,
доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту
Національного університету «Львівська політехніка»

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ВТРАТИ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ У ПЕРІОД РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ)

У статті проведено огляд наслідків вимушеної міграції працездатного населення у період російсько-української війни на прикладі України та Польщі, з метою подальшого дослідження можливостей його повернення. Для цього охарактеризовано ситуацію на вітчизняному ринку праці до та після війни. Виділено низку проблем, що потребували вирішення у довоєнний період: високий рівень неформальної зайнятості, суттєве перевищенням пропозиції робочої сили над попитом, трудова міграція, розбалансована система «держзамовлення на необхідні спеціальності – навчання – працевлаштування» тощо. Згідно з представленими статистичними даними середній рівень безробіття в Україні у 2022 році становив близько 30%. Щодо показника безробіття у 2023 р, то очікується незначне його зменшення на 1,5–2%. Зазначено, що цей показник є середнім і неоднорідним в різних областях України.

Проаналізовано вплив потоку українських мігрантів на трудовий потенціал Польщі. Встановлено, що сьогодні українці лише частково заповнюють дефіцит працівників на виробництві, транспорті та будівництві у Польщі. Вагомою проблемою є те, що під час міграції зазвичай відбувається декваліфікація персоналу, коли трудові мігранти із завершеною вищою освітою виконують низькокваліфіковану роботу. Представлено схему втрати вартості трудових ресурсів (декваліфікації) у процесі міграції внаслідок існування низки бар'єрів. Серед них виокремлено юридичні, мовні, культурні, освітні, професійні, психологічні та інші стрес-бар'єри, що спричиняють декваліфікацію трудових ресурсів у процесі міграції.

Як результат, за допомогою доволі спрощених методів дослідження, таких як аналіз статистичних даних щодо динаміки показників міграції працездатного населення з України в Польщу, показників рівня безробіття в цих країнах, зміни попиту на ті, чи інші професії; синтезу отриманих даних та візуалізації результатів продемонстровано важливість та необхідність розроблення державної стратегії заохочення оперативного повернення фахівців в Україну з метою збереження власного трудового потенціалу.

Ключові слова: трудова міграція, рівень безробіття, декваліфікація персоналу, стрес-бар'єри, стратегія повернення трудових ресурсів.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни в Україні відбувається активний зовнішній та внутрішній міграційний рух, що, своєю чергою, розбалансовує усі економічні процеси в країні. Ринок праці на сьогодні перебуває у глибокій кризі через наявність великої кількості розривів. Втрата людського капіталу – це проблема глобального масштабу, що потребуватиме формування відповідної

системи заходів з боку української влади у післявоєнний період.

Ще однією проблемою є відсутність балансу між вартістю кадрового ресурсу, що покидає Україну та відповідного ресурсу тих країн, які отримують приріст. Це зумовлено великою кількістю правових, суспільних, економічних, освітніх та інших бар'єрів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних аспектів міграції

присвячена достатньо велика кількість наукових праць відомих зарубіжних та вітчизняних вчених, серед яких: М. Долішній, Т. Драгунова, О. Малиновська, Т. Регент, Л. Рибаківський, Ю. Римаренко, В. Онікієнко, Т. Петрова, С. Пирожков, О. Позняк, І. Прибиткова, Е. Равенштайн, Л. Рибаківський, М. Романюк, П. Самуельсон, С. Сассен, О. Хомра, Дж. С. Беккер та інші. Проте багато із них зосереджені на виокремленні видів, функцій та чинників впливу на міграційні процеси, визначенні їх можливих наслідків. Разом з тим невирішеними залишаються питання ефективності міграційних процесів, збереження рівня кваліфікації трудових ресурсів попри існування численних бар'єрів та стрес-факторів, зокрема підчас вимушеної міграції через війну.

Сучасний підхід у дослідженні теорій та моделей міграції дає змогу розглянути дане явище в контексті подій в Україні. Адже варто розділяти трудову міграцію та вимушену. Так, Мульска О.П. виділяє наступні моделі та теорії міграційних процесів [8]:

- загальна типологія міграції – важливим push-чинником міграції населення є екологічне середовище, що, своєю чергою, зумовлює інноваційну реакцію на приймаюче середовище;

- модель «стрес-пороги» – визначальними стресовими факторами, що стимулюють міграцію виступають соціально-економічні чинники середовища;

- теорія просторової мобільності – обсяги міграційних процесів тісно корелюються із соціально-психологічними чинниками та особистісними мотивами населення;

- теорія технологічного розвитку – міграція суттєво стимулює економічний та технологічно-інноваційний розвиток країни-реципієнта людських ресурсів, адже іммігранти «відшкодовують вартість соціальних послуг, якими користуються, за рахунок того, що самі роблять, споживають та сплачують, у вигляді податків»;

- модель очікуваної вартості – оцінюється співвідношення особистої цінності отриманих вигод та вартості міграційного процесу;

- модель «push-pull» – основними мотивуючими чинниками, що активують виїзд населення за кордон виступають несприятливі соціальні, економічні, фінансові та інші умови. Важливе значення також мають високі темпи соціально-економічного зростання приймаючих країн, сприятливі умови розвитку їх сфери зайнятості і соціальної захищеності іммігрантів.

Аналізуючи сьогodнішню ситуацію в Україні, серед усіх представлених моделей мотивування міграційних процесів, найактуальнішою є модель «стрес-пороги», оскільки війна – це найбільше джерело стресів. Згідно з пірамідою потреб Маслоу фізіологічні потреби та потреби безпеки є первинними. Це основа, на якій тримаються усі інші, вторинні, потреби. Війна позбавляє людину всього, створює загрозу життю та здоров'ю, безпеці рідних та близьких, часто можливостей задовольнити елементарні фізіологічні потреби. В таких умовах людина біжить, щоб вижити.

Проте не можна відкидати і інші моделі міграційних процесів, адже варто диференціювати різні регіони України за рівнем стресогенності середовища, тобто відносної безпеки та можливостями облаштувати власний побут.

Метою статті є огляд наслідків вимушеної міграції працездатного населення з України в Польщу, з метою подальшого дослідження можливостей його повернення без суттєвої деваліфікації.

Виклад основного матеріалу. Серед країн, що прийняли біженців з України після 24 лютого 2023 року перше місце займає Польща (близько 1,5 млн. осіб); на другому місці – Німеччина (близько 1 млн. осіб); третє місце відводять Чехії (близько 500 тис. осіб). Численні міграційні потоки були спрямовані також у Італію (171,5 тис. осіб), Іспанію (150,4 тис. осіб), Туреччину (145 тис. осіб), Велику Британію (141,5 тис. осіб), Францію (118, 9 тис. осіб), Словаччину (99,3 тис. осіб) та Молдову (95,4 тис. осіб). Менше 10 тисяч українських біженців зареєструвалися у Словенії, Люксембурзі, Північній Македонії, Азербайджані, Албанії, Ісландії та Мальті [3].

Ринок праці в Україні характеризувався низкою проблем, що потребували вирішення і до війни, серед них: високий рівень неформальної зайнятості, суттєве перевищенням пропозиції робочої сили над попитом, трудова міграція, розбалансована система «держзамовлення на необхідні спеціальності – навчання – працевлаштування» тощо. Відповідно до даних Державної служби зайнятості України рівень безробіття серед працездатного населення в період 2010-2021 рр коливався в межах від найменшого 7,3% (2013р.) до найбільшого 9,9% (2021р.). Серед причин втрати або ж відсутності місця праці серед працездатного населення у 2021 році варто виділити наступні: 32,4% – звільнення за власним бажанням, або за зго-

дою сторін; 27,1% – вивільнення через економічні причини; 10,2% – тривалий пошук роботи після закінчення закладів освіти [1, 2].

Середній рівень безробіття в Україні у 2022 році становив близько 30%. Проте, окрім 2 млн людей, що втратили роботу всередині країни, потрібно врахувати 2,7 млн працездатних українців, які виїхали за кордон через війну, проте готові повернутися та працювати в Україні. Щодо показника безробіття у 2023 р, то очікується незначне його зменшення на 1,5–2%. Разом з тим, варто розуміти, що цей показник є середнім і неоднорідним в різних областях України. Так, скажімо, у прифронтових регіонах ситуація залишається складною у порівнянні із середнім рівнем по країні. Як показують результати низки досліджень у певних областях ринок праці вже повернувся до довоєнного рівня. Така ж ситуація і з рівнем зарплат: подекуди розмір оплати праці впав майже до мінімальних значень, тоді як у інших регіонах через брак кадрів роботодавці змушені суттєво підвищувати зарплатню. За даними порталу Work.ua, до початку 2023 року ринок праці в Україні відновився майже на половину від довоєнного рівня. Що ж до вакансій, то їх сьогодні у 7–8 разів більше, а ніж у березні-квітні минулого року [10].

Проаналізуємо як вплинув потік українських мігрантів на трудовий потенціал Польщі – країни, де станом на 27.12.2022 перебували 950 тисяч біженців через війну в Україні.

У 2007 році Польща з метою компенсації дефіциту працівників, викликаного масовою еміграцією поляків в інші держави Євросоюзу запровадила спрощену систему працевлаштування для громадян України, Білорусі та Росії, а згодом і для громадян Молдови, Грузії та Вірменії. У період з 2007–2013 рр. рекордним був 2011 рік, коли кількість українців, котрі працювали у Польщі сягала 260 тисяч осіб. Проте події в Україні у 2014 році спричинили ще більше зростання потоків трудових мігрантів з України. Так, за даними різних міністерств і відомств від січня до листопада 2014 року у Польщі офіційно працювали 359 тисяч українців, що на 134 тис осіб більше, а ніж у попередньому році. Відповідно це було абсолютним рекордом з моменту запровадження у 2007 році спрощеної системи працевлаштування [5].

Далі вплив трудових мігрантів з України на економіку Польщі лише посилювався. У 2018 р. частка українців у загальній чисельності іноземців, яким надано дозвіл на тимчасове перебу-

вання в Польщі, становила 70,3%, а з причини працевлаштування – 76,6%; станом на перше півріччя 2019 р. частка українців у структурі іноземних осіб, які отримати документи на перебування або проживання в Польщі, становила 48,3%; у 2017 р. в структурі дозволів на працю іноземцям частка України склала 81,72%. Та, попри зростання попиту польських роботодавців щодо забезпечення зайнятстю українців, найбільша зайнятість наших громадян на початку 2019 р. припадала на найпростіші професії (29,8%), операторів та монтажників машин і пристроїв (22,8%), промислових працівників та ремісників (34,5%) тощо [7].

У 2022 році з початком війни в Україні розпочалась ще одна, найбільша, хвиля міграції українців у Польщу. У зв'язку з цим змінилась структура українців на ринку праці у Польщі, зокрема у порівнянні з 2021 роком. Відтак знизився середній вік українських працівників, зайнятих у польських компаніях, а також змінилося гендерне співвідношення. У 2022 році кількість жінок, які працювали у Польщі, становила 64%, у 2021 – 45%.

Проте і сьогодні українці лише частково заповнюють дефіцит працівників на виробництві, транспорті та будівництві у Польщі. Польський ІТ-ринок також лише частково забезпечений ІТ-спеціалістами з України. Польські будівельні компанії наголошують, що без працівників з України вони не можуть вести нормальний бізнес, змушені скорочувати кількість замовлень і пропонувати новим працівникам вищі зарплати [4].

Попри те, що українські трудові мігранти мають найвищий відсоток освіченості (37%) серед мігрантів, які мають завершену вищу освіту. Це не означає, що їх освіта і досвід відповідають потребам ринку праці України або ж країни призначення. За результатами досліджень аналітиків ринку праці, велика кількість освічених і талановитих людей, які працюють за кордоном, сприяють певному рівню «витоку мізків». Разом з тим під час міграції зазвичай відбувається декваліфікація персоналу, коли трудовий мігрант виконує низькокваліфіковану роботу [6].

Як зазначають Лупак Р.Л. та Поліщук В.В. у довоєнному дослідженні міграційних процесів на прикладі українсько-польської системи, ключові економічні інтереси України та Польщі у цьому процесі залишаються нереалізованими, адже Польща недоотримує кваліфіковану робочу силу

в обсязі, достатньому для заміщення робочих місць власних емігрантів, а також для формування трудових ресурсних передумов сталого економічного розвитку. Натомість, Україна щороку втрачає значні обсяги інтелектуально-кадрового потенціалу, а міграційні тенденції залишаються практично не керованими, що дестабілізує внутрішнє середовище розвитку [7].

Що ж стосується великої хвилі біженців через війну в Україні, то тут ситуація для Польщі дещо інша, оскільки фахівці відмічають зростання рівня кваліфікації українських мігрантів. Разом з тим є недостача у працівниках чоловічої статі, а також не усі жінки працездатного віку можуть залишити родину та працювати. Проте варто відмітити, що українці створюють додатковий попит на певні види товарів та послуг у Польщі. Минулого року український бізнес становив 45% усіх нових іноземних компаній, які відкрилися у Польщі. Загалом у Польщі налічується 24 100 компаній з українським капіталом, а 2022 рік може стати рекордним за кількістю зареєстрованих українських компаній [9].

На рис. 1. представлена схема втрати вартості трудових ресурсів (декваліфікації) у процесі міграції внаслідок існування низки бар'єрів. Перш за все, це юридичні, мовні, культурні, освітні, професійні, психологічні та інші стрес-

бар'єри, що спричиняють декваліфікацію трудових ресурсів у процесі міграції.

Що ж стосується потреби у кваліфікованих кадрах в Україні у післявоєнний період, то тут держава повинна сформувати чітку стратегію повернення мігрантів та зменшення їх відтоку. Адже, попри прогнозування збільшення попиту на професії, що працюють над відновленням (будівельники, енергетики, співробітники оборонних підприємств), потрібні будуть також і медики, і аграрії, і біологи, і фізики, і технологи переробних галузей тощо. Адже вже сьогодні у світі зростає попит на українських ІТ-фахівців, біоінженерів, науковців в галузі фізики. Беручи до уваги, втрату вартості трудових ресурсів (декваліфікацію) у процесі міграції (див.рис. 1), важливо розуміти, що зворотній процес не передбачає її відновлення.

Висновки та перспективи майбутніх досліджень. У статті за допомогою доволі спрощених методів дослідження, таких як аналіз статистичних даних щодо динаміки показників міграції працездатного населення з України в Польщу, показників рівня безробіття в цих країнах, зміни попиту на ті, чи інші професії; синтезу отриманих даних та візуалізації результатів продемонстровано важливість та необхідність розроблення державної стратегії заохочення оперативного

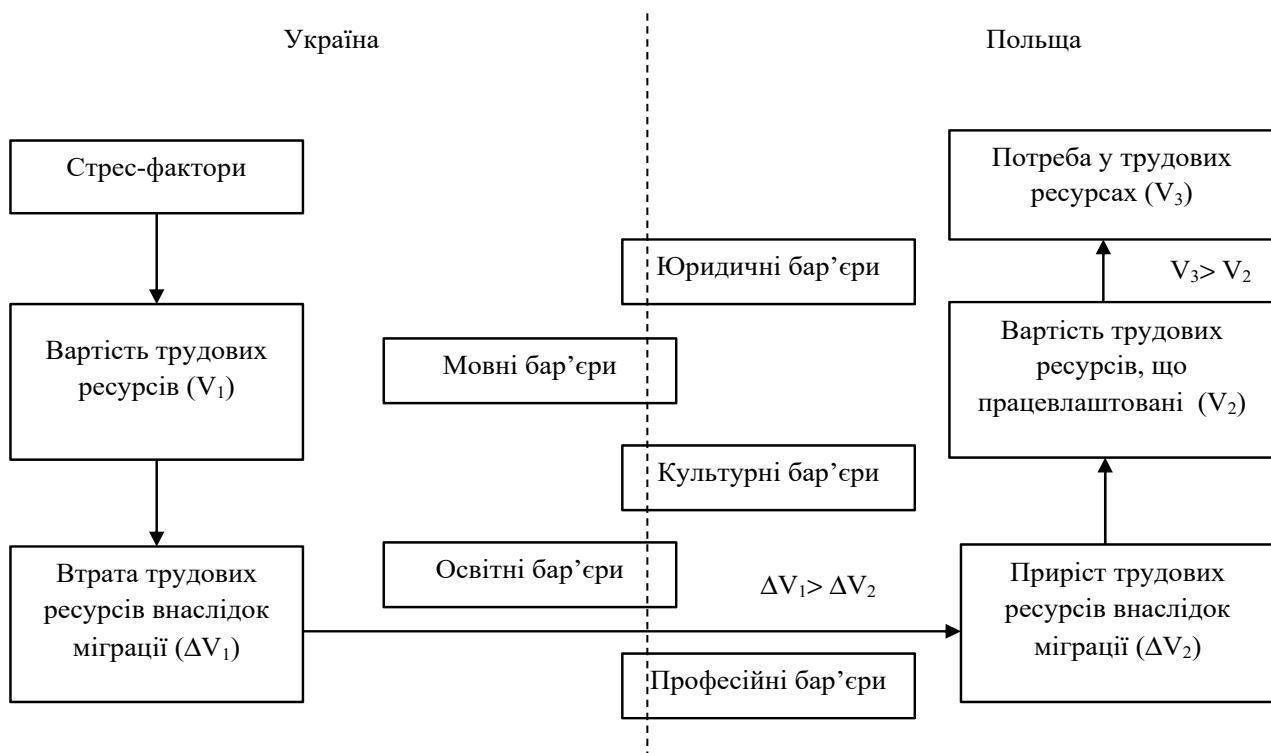

Рис. 1. Зміна вартості трудових ресурсів у процесі міграції (на прикладі України-Польщі)

повернення фахівців в Україну з метою збереження власного трудового потенціалу. І, власне, тут вже йде мова про національну безпеку.

Частково в такій ситуації можна говорити про досвід, отриманий певними фахівцями за кордоном, який вони зможуть використати після повернення, проте в більшості це все ж таки втрата раніше набутих професійних компетентностей. Разом з тим, програма мотивування до повернення в Україну та адаптація у сьогоднішніх реаліях допоможе надолужити втрачений трудовий потенціал. Саме тому подальші наукові розвідки потрібно скеровувати у емпіричні дослідження тих умов, за яких вітчизняні мігранти готові повернутися в Україну.

Список використаної літератури:

1. Азьмук Н. А. Трансформація ринку праці в умовах війни: виклики та стратегії відтворення робочої сили. 2022. № 1. С. 171–179. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/186653/22-Azmuk.pdf?sequence=1> (дата звернення: 23.03.2023).
2. Безробіття населення (за методологією МОП) за причинами незайнятості у 2010–2021 роках. *Держстат України*. 2021. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.03.2023).
3. В яких країнах Європи найбільше українських біженців. *Слово і діло*. 2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/08/infografika/suspilstvo/yakux-krayinax-yevropy-najbilshe-ukrayinskykh-bizhencziv> (дата звернення: 27.03.2023).
4. Війна змінила ринок праці у Польщі. Які компанії зазнають найбільших збитків? 2023. URL: <https://ukrayina.pl/ukrayina/072-1079-1084-1110-1085-1080-1083-1072.html> (дата звернення: 24.03.2023).
5. Горобець Оксана. Українські мігранти в Польщі: соціальні аспекти ресурсокористування. *Матеріали Четвертої Міжнародної науково-практичної конференції пам'яті почесного професора ТНТУ, академіка НАН України Чумаченка Миколи Григоровича «Інноваційні аспекти ресурсовикористання» ТНТУ імені Івана Пулюя*, (Тернопіль, 27 березня 2015 року). URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/7652/2/Conf_2015_Horobets_O-Ukrainian_workers_in_Poland_133-134.pdf (дата звернення: 25.03.2023).
6. Кваша О. С. Зовнішні міграційні процеси трудових ресурсів: фактори, стан та наслідки для України. *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск # 10. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/10_ukr/92.pdf (дата звернення: 24.03.2023).
7. Лупак Р. Л., Поліщук В. В. Селективні підходи до державної політики регулювання міграційних процесів (на прикладі українсько-польської системи). *Підприємництво та інновації*. 2019. Вип. 8. С. 7–13. URL: <http://ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/177/164> (дата звернення: 24.03.2023).
8. Мульська О. П. Міграційні процеси & економічне зростання: теорія каузальності та практика ефективного управління : монографія. Державна установа «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», Львів, 2022. 472 с.
9. Прасад Аніта. Українці активно перенесли компанії до Польщі торік, ідеться майже про половину нового іноземного бізнесу. 2023. URL: <https://forbes.ua/news/ukraintsi-aktivno-perenosili-biznes-do-polshchi-torik-ydetsya-pro-ma-yzhe-polovinu-vid-usikh-novikh-inozemnikh-kompaniy-10012023-10991> (дата звернення: 23.03.2023).
10. Ринок праці в Україні: шанси знайти роботу зростають, проте не скрізь. *Укрінформ*, 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3654742-rinok-praci-v-ukraini-sansi-znajti-robotu-zrostaut-prote-ne-skriz.html> (дата звернення: 25.03.2023).

Dorosh I. M., Pozniakova O. I. Research of the problems of the loss of the labor potential of Ukraine during the russian-Ukrainian war (on the example of Ukraine and Poland)

The article reviews the consequences of the forced migration of the working-age population during the Russian-Ukrainian war on the example of Ukraine and Poland, with the aim of further research into the possibilities of its return. For this purpose, the situation on the domestic labor market before and after the war was characterized. A number of problems that needed to be solved in the pre-war period were highlighted: a high level of informal employment, a significant excess of labor supply over demand, labor migration, an unbalanced system of "state order for necessary specialties – training – employment", etc. According to the presented statistical data, the average level of unemployment in Ukraine in 2022 was about 30%. As for the unemployment rate in 2023, it is expected to decrease slightly by 1.5-2%. It is noted that this indicator is average and heterogeneous in different regions of Ukraine.

The influence of the flow of Ukrainian migrants on the labor potential of Poland is analyzed. It has been established that today Ukrainians only partially fill the shortage of workers in production,

transport and construction in Poland. A significant problem is that during migration, the de-skilling of personnel usually occurs, when migrant workers with completed higher education perform low-skilled work. The scheme of the loss of the value of labor resources (dequalification) in the process of migration due to the existence of a number of barriers is presented. Among them, legal, linguistic, cultural, educational, professional, psychological and other stress barriers that cause the dequalification of labor resources in the migration process are highlighted.

As a result, with the help of rather simplified research methods, such as the analysis of statistical data on the dynamics of migration indicators of the working population from Ukraine to Poland, indicators of the unemployment rate in these countries, changes in demand for certain professions; synthesis of the received data and visualization of the results demonstrated the importance and necessity of developing a state strategy to encourage the prompt return of specialists to Ukraine in order to preserve one's own labor potential.

Key words: *labor migration, unemployment rate, dequalification of personnel, stress barriers, strategy of return of labor resources.*